

Nagycsaládban élő fiatalok gyermekszám preferenciáit befolyásoló tényezők

Doktori tézisek

Bálint Csaba

Semmelweis Egyetem
Mentális egészségtudományok Doktori Iskola

Témavezető: Dr. Pethesné Dávid Beáta, Ph.D., egyetemi tanár

Hivatalos bírálók: Dr. Utsi Ágnes, Ph.D., DSc. egyetemi tanár
Dr. Gyórfy Zsuzsa, Ph.D., egyetemi docens

Szigorlati bizottság elnöke: Dr. Hegedűs Katalin, Ph.D., egyetemi docens
Szigorlati bizottság tagjai: Dr. Feith Helga Judit, Ph.D., főiskolai docens
Dr. Rosta Gergely, Ph.D., egyetemi docens

Budapest
2017

1. BEVEZETÉS

A modern társadalmak demográfiai helyzetének változásai egyre nagyobb kihívások elé állítják a döntéshozókat. A termékenység évtizedek óta alacsony szinten van hazánkban, a múlt század hetvenes éveinek közepétől a reprodukciós szint alatt. A népesség nem csupán csökken, de ezzel párhuzamosan öregszik is, így egyre kevesebb aktív keresőre egyre több inaktív jut. A társadalomtudományi kutatásoknak köszönhetően számos folyamatot sikerült megismernünk, és viszonylag pontos prognózisokkal rendelkezünk a várható termékenységgel kapcsolatban is. Lényegesen nehezebb azonban meghatározni a mikro-közösségeknek, elsősorban a családoknak azokat a sajátosságait, amelyek hatnak a gyermekvállalási döntésekre. Ehhez hasonlóan a személyes tulajdonságok, az egyéni értékrend, amely a társadalom többségétől eltérő is lehet, szintén jelentősen befolyásolhatja a tervezett gyerekszámot.

Az értekezésben olyan családokban élő fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos attitűdjeit és vágyait vizsgáljuk, amely családokban az átlagosnál több gyerek nevelkedik vagy nevelkedett. A disszertáció tehát az alacsony termékenységű magyar társadalom egy magas termékenységű csoportját, a nagycsaládok érdekvédelmére létrejött Nagycsaládosok Országos Egyesülete tagságát vizsgálja. A dolgozat azokat a tényezőket tárja fel, amelyek szignifikánsan befolyásolják az említett családokban felnőtt fiatalok gyermekszám preferenciáit. A vizsgálat során különbséget tettünk az egyéni sajátosságok, a családi jellemzők, és a társadalmi hatások között. Kiemelten fontosnak érezzük azt a kérdést, hogy melyek azok a tényezők, amelyek leginkább hozzájárulnak a nagycsaládos életforma továbbvitelének a vágyához?

A gyermekvállalással kapcsolatos döntések és folyamatok megértéséhez - a társadalmi jelenségek többségéhez hasonlóan – a mikro- és makroszintű tényezőket egyaránt figyelembe kell vennünk. A makroszint nagy társadalmi entitásokat és erőket jelöl, míg a mikroszinten az egyének személyes döntései, szabad akarata és másik egyénnel való interakciói jelennek meg.

2. CÉLKITŰZÉS

Az értekezés fókuszában a demográfiai szempontból kiemelten fontos, ám ennek ellenére kevés kutatói figyelmet kapó nagycsaládok állnak. Az elmúlt évtizedek nemzetközi és hazai kutatásai felderítették azokat a makroszintű folyamatokat, amelyek az európai társadalmak tartósan alacsony termékenységét eredményezik. A dolgozat elméleti háttereként szolgáló Coleman-diagramm (Coleman 1986; 1990) tekintetében ez azt jelenti, hogy a felső szintről, azaz a termékenységet befolyásoló társadalmi hatásokról és a folyamatok „végeredményéről”, tehát a valós termékenységről elég pontos ismeretekkel rendelkezünk. Ezzel szemben lényegesen kevesebb tudásunk van arról, hogy mi történik a mikroszinten, és arról, hogy ez miként befolyásolja a makroszinten mérhető kimenetet. Ennek egyik oka, hogy kevés olyan adatfelvétel zajlott, amely felmérte volna a válaszadók értékrendjét, attitűdjeit, hiedelmeit. Még kevesebb olyan kutatásról van tudomásunk, amely ugyanezeket az adatokat összegyűjtötte volna a válaszadók személyes preferenciáira legnagyobb hatást gyakorló személyektől, a szülőktől és a testvérektől is.

Fentiek miatt a Nagycsaládok Országos Egyesületének tagsága körében lebonyolított, a tagságra reprezentatív kvantitatív adatfelvétel felhasználásával azt a célt tűztük ki, hogy a vizsgált családok több tagjától adatot gyűjtve, az eddiginél pontosabb képet kapjunk az érintett nagycsaládokról, és arról, hogy az ilyen családokban élő fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos vágyait miként befolyásolják a pozitív és a negatív motivációs tényezők.

Az eredményeket az egyéni fertilitási döntések folyamatát leíró Körülmények-vágyak-szándékok-magatartás (TDIB) modellből kiindulva értelmezzük. A minta sajátosságai, a válaszadók életkora és élethelyzetük miatt az a célunk, hogy értékrendjükre és attitűdjeikre, nem pedig valós termékenységükre vonatkozóan vonjunk le következtetéseket.

3. MÓDSZEREK

A kutatási minta kiválasztásához a Nagycsaládok Országos Egyesületének tagnyilvántartása állt rendelkezésünkre. A minta nagyságát a rendelkezésre álló erőforrások figyelembevételével hatszáz családban határoztuk meg. Legfontosabb szempontként a lakóhely településtípusára voltunk tekintettel. A hatszáz család negyede

fővárosi, hozzájuk hasonló súllyal jelentek meg a vizsgálatban a nagyvárosi környezetben élők, míg a minta felét a kisvárosokban és községekben lakók tették ki.

A hatszáz főkérdőív mellett a családok többségben (486 esetben) a második szülő is kitöltötte a kérdőívet. 362 olyan család került a mintába, amelyben tizenöt évesnél idősebb serdülő vagy fiatal felnőtt is válaszolt a kérdéseinkre. A továbbiakban a gyermek terminust használjuk azokra a válaszadókra, akik gyermek kérdőívet töltöttek ki, és jelenleg szüleikkel közös háztartásban élnek. Fontos hangsúlyozni, hogy életkoruk alapján valójában serdülőkről és fiatal felnőttekről van szó.

Az elemzés során végül kizártuk azokat a szüleikkel élő középkorú felnőtteket, aki betöltötték a harmincadik életévüket, így az említett 362 családból 325 maradt, összesen 570 gyerek válaszadóval. A 325 család úgy oszlott meg, hogy 159-ben egy gyerek töltötte ki a kérdőívet, 84-ben ketten és 81-ben hárman.

A szülők között az anyák voltak többségben a kitöltők között, 589 nő válaszolt a kérdésekre. Az apák közül 497 főt sikerült elérniük a kérdezőbiztosoknak.

A kvantitatív adatok elemzéséhez az IBM SPSS 22 statisztikai szoftvert használtuk. A leíró statisztikák mellett, a gyermekvállalással kapcsolatos tervek magyarázatához nominális és ordinális változók esetében egy szempontú variancia analízist alkalmaztunk. A post hoc tesztek közül egyenlő varianciák esetén LSD-t, nem egyenlő varianciák esetén Tamhane-féle T2-t alkalmaztunk.

Magas mérési szintű változók esetében Pearson-féle korrelációt és Kendall tau b-t számoltunk. Az együttjárásokat öt százaléknál alacsonyabb p-érték esetében tekintettük szignifikánsnak. ($p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$) A validált skálák reliabilitásának vizsgálatakor a belső konzisztenciát Chronbach-féle α értékének segítségével határoztuk meg.

A kutatás során igyekeztünk kihasználni adatbázisunknak azt a sajátosságát, hogy a vizsgált családok több tagjától is rendelkezünk adatokkal, ez lehetővé tette válaszadók diádokba rendezését. (Kenny és mt sai 2006) A Kenny és Winquist (2001) által megkülönböztetett háromféle diádikus modell közül a standard kétoldali diádikus dizájnt alkalmaztuk. A gyerekkori család értékrendre gyakorolt hatásának vizsgálatára és a kutatás során érintett családok hasonlóságának a tesztelésére a válaszadókból random

diádokat képeztünk, és a testvér diádokhoz hasonló módon elemeztük az adatokat. A pszeudo-diádok esetében Little és Rubin ajánlásának megfelelően ötször számoltuk ki az értékeket, és ennek a számtani átlagát vettük (Little és Rubin 1987).

A függőváltozó értékét befolyásoló tényezők vizsgálatakor azzal a problémával szembesültünk, hogy a mintában szereplő 570 gyerek mindössze 325 háztartásban él. Ha valamennyi válaszadót külön esetként kezelünk, úgy a megfigyelések függetlensége sérül. Az ebből fakadó torzítás kiküszöbölésére családonként csak egy válaszadót vettünk figyelembe.

A kettőnél több változós elemzésekhez a családtípusok beazonosításához K-közép klaszterelemzést végeztünk. A nagycsaládos életmód intergenerációs továbbvitelét valószínűsítő tényezők beazonosításához logisztikus regressziót végeztünk.

4. EREDMÉNYEK

A minta leíró jellemzői

A kutatásba bevont családok háromnegyede intakt család (76,6%), túlnyomó részük kétszülős (86,5%). Az apák átlagéletkora 46,48 (SD=9,00) év, az anyáké 44,61 (SD=9,18), a kérdezett gyerekeké 19,99 (SD=3,71) év. A háztartások átlagos mérete 5,43 (SD=1,30) fő. A szülők között az országos arányhoz képest felül vannak reprezentálva a házások. A szülőket iskolai végzettségük szempontjából erős homogámia jellemzi, a családok 67%-ában a mindketten azonos végzettséget szereztek. Az országos reprezentatív adatokkal összevetve megállapítható, hogy a vizsgálati populációban az átlagnál többen rendelkeznek felsőfokú végzettséggel. A gyermekek végzettségét vizsgálva erős családi homogámia figyelhető meg, valamennyi végzettségi szinten, a testvérek hasonló szintű képzettséggel rendelkeznek.

Mind a vallási önmeghatározás, mind pedig a templomba járás szempontjából a teljes magyar társadalomhoz képest a NOE tagsága kifejezetten vallásos. Intergenerációs összevetésben azonban a gyermekek kevésbé vallásosak, mint a szüleik.

A munka és a családi élet összehangolásakor gyakrabban fordul elő, hogy a munkahelyi kötelezettségek miatt a családi élet sérül, mint ahányszor a családi feladatok okoznak munkahelyi problémát. Az apák 14%-a, az anyák 12%-a napi rendszerességgel szembesül munka-család konfliktussal.

A boldogság és az elégedettség erős korrelációt mutat, az apák elégedettebbnek és boldogabbnak mondják magukat, mint az anyák, bár a különbség nem jelentős. Az egy és tíz közötti skálán az apák elégedettségének átlaga 7,58 volt, szemben az anyák 7,39-es átlagával. A boldogság mindkét nem esetében valamivel magasabb értékeket kapott, 7,93 és 7,73. A legboldogabbnak és a legelégedettebbnek a gyerekek érzik magukat a nagycsaládokban. Az átlagok 7,78 és 7,96 voltak.

Családtípusok

A fertilitással kapcsolatos döntéseket befolyásoló tényezők számbavétele után, a releváns változók felhasználásával, klaszteranalízis segítségével meghatároztuk a vizsgált mintába került családok típusait. Az elemzés során három különböző klasztert sikerült azonosítanunk. Az elemzésbe bevont változók öt különféle területet érintettek:

- *a családok összetételét*
- *vallásosság, vallásgyakorlat jellemzőit és a házassággal kapcsolatos attitűdöket*
- *mentálhigiénés jellemzőket*
- *a család státuszára vonatkozó változókat*
- *a család anyagi körülményeit*

A klaszteranalízis eredményeként három típusú családot azonosítottunk, amelyeket a következőképpen neveztünk el:

1. *Magas státuszú konzervatív (22%; N=45)*
2. *Szekuláris középosztálybeli (a vizsgált családok 58%-a; N=117)*
3. *Nehezen élő elégedetlen (20%; N=41)*

A három családtípus a fiatalok által preferált gyermekszám tekintetében szignifikánsan különbözik egymástól. A legtöbb utódot a magas státuszú konzervatív családokban élők szeretnék (M=2,81; SD=0,938). A szekuláris középosztálybeli családokban is a reprodukciós szint felett van a válaszadók vágyott gyerekszáma (M=2,31; SD=0,689), míg a legkevesebb utódot a nehezen élő elégedetlen fiatalok szeretnék, átlagosan 1,81-t (SD=1,128). Az ideálisnak gondolt gyermekszám mindhárom típusban a ténylegesen tervezett felett van. A két szám között a nehezen élő elégedetlenek körében a legnagyobb

a különbség, így rájuk jellemző leginkább, hogy kevesebb gyereket szeretnének, mint amennyit maguk optimálisnak gondolnak.

A fiatalok tervezett gyerekszám

A fertilitási vágyakra vonatkozó kérdés esetében a válaszadók között mindössze négyen voltak olyanok, akik jelenlegi életszakaszukban úgy gondolják, hogy egyáltalán nem szeretnének utódot. Ezt meghaladja azok aránya, akik legalább öt gyermeket terveznek. A nyugati országokban jellemző kétgyerekes családmódelhez vonzódás a nagycsaládban felnőttek körében is megfigyelhető, a kérdezettek fele úgy nyilatkozott, hogy két gyermeket szeretne. A csupán egy gyermeket tervezők aránya a nagycsaládosok között 11,9%. Minden harmadik nagycsaládban élő fiatal maga is nagycsaládot szeretne. Legtöbben a három utódot tervezők vannak (24,7%), de 6,1%-nyian négy gyermeket szeretnének, 2,0% ötöt. Összességében elmondható, hogy a nagycsaládban élő fiatalok között a teljes minta átlaga a reprodukciós szint felett van, 2,31 (SD=0,938). Az átlagos tervezett gyerekszámot az 1. számú táblázat foglalja össze.

1. sz. táblázat Nagycsaládban élő fiatalok által tervezett átlagos gyerekszám

	Átlagos gyerekszám	SD	F	95% CI	
<i>Férfi</i>	2,29	0,879	0,944	2,18	2,39
<i>Nő</i>	2,45	1,325		1,98	2,92
<i>Budapesti</i>	2,44	1,064	1,672	2,21	2,66
<i>Városi</i>	2,29	0,835		2,15	2,43
<i>Faluban él</i>	2,16	0,956		1,93	2,39
<i>Intakt család</i>	2,44	1,933	16,365***	2,32	2,57
<i>Nem intakt cs.</i>	1,96	0,862		1,78	2,15
<i>Kétszülős</i>	2,38	0,916	12,042***	2,27	2,50
<i>Egyszülős</i>	1,87	0,944		1,58	2,15

A gyerekszám preferenciát befolyásoló tényezők

Szülők iskolai végzettsége – A szülők végzettsége és a gyermekeik által tervezett gyerekszám között szignifikáns kapcsolatot mértünk. ($p < 0,001$) A legtöbb utódot azok

szeretnék, akiknek mindkét szülője felsőfokú végzettséggel rendelkezik ($M=2,80$; $SD=0,957$), a legkevesebbet pedig azok, akiknek egyik szülője sem szerzett szakmunkás bizonyítványnál magasabb képesítést ($M=2,00$; $SD=0,671$). Az ordinalitás a közbelső kategóriáknál is megfigyelhető.

A család anyagi helyzete - A fiatalok gyermekvállalási tervei és a családjuk anyagi helyzete között szignifikáns kapcsolatot mértünk. ($F=6,791$; $p<0,001$) A jobb anyagi helyzetben lévő családban élő gyermekek több utódot terveznek, mint azok, akiknek pénzügyi helyzete átlagosnak mondható. Azonban még az utóbbiak is több gyermeket szeretnének vállalni, mint azok, akik családjuk komoly anyagi gondokkal küzd. A jobb anyagi körülmények között élők átlagosan 2,62 utódot szeretnének, azok körében, akik a család anyagi helyzetét átlagosnak tartják, ez a szám 2,31, míg azok, akik szerint családjuk pénzügyi helyzete az átlagnál rosszabb, 1,92-t gyermeket terveznek.

Munka és család A szülők által megtapasztalt munka-család konfliktusok gyakorisága és a családban élő gyerekek által preferált gyerekszám közötti kapcsolat azt jelezte, hogy azokban a családokban, ahol a konfliktusok ritkák, a fiatalok több gyermeket szeretnének. A két átlag 2,34 ($SD=0,788$) és 2,19 ($SD=0,833$), a különbség nem szignifikáns. A fizetett munka és a családi feladatok összefüggései azt mutatják, hogy azok a fiatalok tervezik a legtöbb gyermeket, akiknek a szülei a házimunkát közösen, megosztva végzik ($M=2,54$; $SD=0,878$). A helyzet ugyanez a gyermekek ellátásával kapcsolatos feladatok tekintetében is ($M=2,41$; $SD=0,955$).

Vallás A gyermekvállalással kapcsolatos tervek és attitűdök szempontjából nincsen jelentősége, hogy a kérdezett melyik vallási entitáshoz tartozik. Az egyház tanítását követők szeretnék a legtöbb gyermeket, átlagosan 2,82-t ($SD=0,925$), és ennél is minimálisan többet, 2,84-et ($SD=0,947$) gondolnak ideálisnak. A maguk módján vallásosaknál ezek az átlagok 2,27 ($SD=0,875$) és 2,53 ($SD=0,880$). A legalacsonyabb átlagos értékeket azok között a fiatalok között mértük, akik nem tartják magukat vallásosnak. Ők 2,16 ($SD=0,946$) utódot szeretnének, és 2,42-t ($SD=1,034$) tartanak ideálisnak. A vallási összejöveteleken való részvétel gyakorisága is kapcsolatot mutat a vágyott és az ideálisnak gondolt gyerekszámmal. A heti rendszerességgel templomba járó fiataloknál ezek az átlagos értékek 2,90 ($SD=1,015$) és 2,94 ($SD=0,942$), azok körében, akik havonta többször vesznek részt összejöveteleken, az átlag valamivel alacsonyabb,

2,45 (SD=0,688) és 2,64 (0,674). Akik csupán alkalmoszerűen vesznek részt vallási összejöveteleken, átlagosan 2,53 (SD=0,937) gyereket szeretnének és 2,89-t (SD=1,031) tartanak ideálisnak. Akik sosem járnak templomba, azoknál az átlagok a reprodukciós szint közelében vannak, 2,12 (SD=0,863) és 2,36 (SD=0,890).

Házassággal kapcsolatos attitűdök Azok, akik házasságban képzelik el a jövőjüket, szignifikánsan több utódot szeretnének ($p < 0,001$), mint azok, akik nem terveznek sem a közeli, sem pedig a távolabbi jövőben házasságot kötni. Akik biztosan szeretnének házasságban élni, átlagosan 2,44 (SD=0,947) utódot szeretnének, akik inkább házasság pártiak 2,28-t (SD=0,836). A házasságtól elzárkózók viszont több gyereket szeretnének ($M=2,17; SD=1,090$), mint azok, akik nem teljesen elutasítók, bár inkább nem szeretnének házasodni ($M=1,69; SD=0,604$).

Mentálhigiénés jellemzők A mentális jóllét szempontjából releváns változók és a tervezett gyerekszám összefüggését vizsgálva szignifikáns hatást mértünk a boldogság ($r=0,230; p < 0,01$) és az étellel való elégedettség esetében ($r=0,187; p < 0,001$). Mind a boldogabb, mind pedig az elégedettebb fiatalokra igaz, hogy szignifikánsan több utódot szeretnének, mint a kevésbé boldog és elégedett társaik.

Az öt tételes WHO jóllét skála esetében statisztikailag nem igazolható a két változó kapcsolata. A Multidimenziós Észlelt Társas Támogatás (MSPSS) kérdőívénél gyenge szignifikáns együttjárást mértünk ($r=0,145; p < 0,05$) Ugyanez igaz a családtól kapott támogatás mértékét mérő alskálára is ($r=0,125; p < 0,05$) A tizenkét tételes kérdőív összesített eredményét nézve az látszik, hogy a magasabb társas támogatást érzékelő válaszadók átlagosan több gyereket szeretnének, mint a kevesebb támogatást kapók.

Testvérek fertilitási tervei

Annak vizsgálatára, hogy megállapítsuk, a testvérek által tervezett gyerekszám mennyire hasonló, kétféle módszert alkalmaztunk. Egyrészt abszolút különbség értékeket számoltunk olyan módon, hogy az egyik fiatal által tervezett gyermekszámból kivontuk a testvére által tervezett gyermekek számát. Másrészt annak feltárására, hogy van-e együttjárás a testvérek közül képzett diádok tagjai között, Kendall-féle korrelációt számoltunk. Annak vizsgálatára, hogy a testvérek által tervezett gyerekszám hasonlósága a származási család sajátosságaiából fakad, vagy inkább arról van szó, hogy a

nagycsaládosok populációját olyan egységes értékrend jellemzi, amely miatt a minta homogén, a három almintából random diádokat képeztünk. A számítások eredményeit a 2. és a 3. számú táblázat foglalja össze.

2. *sz. táblázat* Diádok tagjai által tervezett gyerekek száma közötti Kendall-féle tau-b korreláció együtthatói és szignifikancia értékei (N=248)

	Első gyerekek		Második gyerekek		Harmadik gyerekek	
	<i>t_b</i>	<i>sig.</i>	<i>t_b</i>	<i>sig.</i>	<i>t_b</i>	<i>sig.</i>
TESTVÉR DIÁDOK						
Első gyerekek	-		0,381	0,000	0,275	0,014
Második gyerekek	0,381	0,000	-		0,195	n.s
Harmadik gyerekek	0,275	0,014	0,195	n.s	-	
NAGYCSALÁDOS PSZEUDO-DIÁDOK						
Első gyerekek	-		0,083	n.s	0,010	n.s
Második gyerekek	0,083	n.s	-		-0,059	n.s
Harmadik gyerekek	0,010	n.s	-0,059	n.s	-	

3. *sz. táblázat* A diádok megoszlása a tagjaik által tervezett gyermekek számának abszolút különbsége alapján (%)

<i>Diádok</i>	<i>N</i>	<i>Azonos számú</i>	<i>± 1</i>	<i>±2</i>	<i>±3 vagy több</i>
TESTVÉR DIÁDOK					
Első-Második	84	45,4	43,9	9,3	1,4
Első-Harmadik	82	39,1	53,2	4,6	3,1
Második-Harmadik	82	40,6	43,8	14,0	1,6
PSZEUDO-DIÁDOK					
Első-Második	84	36,2	43,9	17,1	2,8
Első-Harmadik	82	32,8	50,8	12,0	4,4
Második-Harmadik	82	25,8	54,6	13,6	6,0

Az intergenerációs transzmissziót valószínűsítő tényezők

Kutatásunk egyik fontos kérdése az volt, hogy vajon mely körülmények és személyes jellemzők valószínűsítik azt, hogy a nagycsaládban élő fiatalok a szülői mintát követve, maguk is nagycsaládot tervezzenek? A kérdés megválaszolására a fiatalok gyermekszám preferenciáit szignifikánsan befolyásoló tényezők közül logisztikus regressziós eljárással határoztuk meg azokat a változókat, amelyek legerősebb prediktorai a gyermekkori

családi minta továbbvitelére vonatkozó vágyaknak. Annak érdekében, hogy valamennyi kategóriában megfelelő elemszám legyen, az alacsony mérési szintű változóknál összevontunk kategóriákat. 242 megfigyelés mellett a χ^2 –próba eredménye 55,87 ($p < 0,001$) volt, a pseudo R^2 értéke 0,1795. A modellbe került független változók közül lépésenként kivettük azokat, amelyek esetében egy másik független változóval erős együttjárást feltételeztünk. Ennek módszere a változók ki és beléptetésén alapult, míg néhány iterációt követően eljutottunk a végső modellhez, amelyet a 4.számú táblázat mutat be.

4. számútáblázat A nagycsaládos életforma továbbvitelét valószínűsítő változók lineáris regressziós elemzésének eredményei

	OR	S.E.	z	95% CI	
<i>Mindkét szülő alacsony végzettségű</i>					
<i>alacsony-közepes</i>	2,669	1,456	1,80	0,916	7,777
<i>alacsony-magas</i>	3,227	2,434	1,55	0,735	14,156
<i>közepes-közepes</i>	1,766	0,914	1,10	0,640	4,875
<i>közepes-magas</i>	2,558	1,486	1,62	0,819	7,988
<i>magas-magas</i>	4,861	2,600	2,96**	1,704	13,867
<i>Rendszeresen templomba jár</i>					
<i>Néha jár templomba</i>	0,328	0,132	-2,76**	0,149	0,723
<i>Soha nem jár templomba</i>	0,204	0,089	-3,64***	0,086	0,480
<i>Átlagosnál jobb anyagi helyzet</i>					
<i>Átlagos anyagi helyzet</i>	1,263	0,591	0,50	0,504	3,163
<i>Átlagosnál rosszabb anyagi helyzet</i>	0,372	0,270	-1,36	0,089	1,544
<i>Házasságban akar élni</i>	1,682	0,719	1,22	0,728	3,889
<i>Intakt család</i>	2,220	1,063	1,67	0,869	5,675
Cons.	0,189	0,160	-1,97*	0,036	0,993

5. KÖVETKEZTETÉSEK

Európa-szerte kisebbségben vannak a legalább három gyermeket nevelő családok, és az ismételt térnyerésük sem valószínűsíthető. Ennek ellenére, a társadalomban folyamatosan jelen vannak a nagycsaládok, Magyarországon a népszámlálási adatok alapján megállapítható, hogy számarányuk nem csökken, sőt a családban élő gyermekek mind nagyobb hányada ilyen családokban él. Kutatásunk fő célkitűzése az volt, hogy megvizsgáljuk, vajon az ilyen környezetben felnövő fiatalok a kortársaiktól eltérő módon gondolkoznak-e a gyermekvállalásról, az általuk vágyott és ideálisnak gondolt gyermekszám tekintetében jellemzi-e őket valamilyen közös sajátosság? A kutatás elméleti keretét jelentő modellek alapján azt feltételeztük, hogy a társadalmi folyamatok, a születési család jellemzői, és az egyéni sajátosságok egyaránt szignifikáns hatással vannak a gyermekvállalással kapcsolatos tervekre.

A Coleman-diagramból kiindulva arra a következtetésre jutottunk, hogy a makro-szintű feltételek és a társadalmi normák változása nem hagyja érintetlenül a nagycsaládokat sem, azonban a nagycsaládban élő fiatalok még mindig szignifikánsan többen szeretnének házasságban élni és több utódot szeretnének, mint kortársaik. A gyermekvállalást azonban lényegében azonos életkorra tervezik, mint a kisebb családokban felnőttek. Ebből arra következtethetünk, hogy a családi jellemzők nem írják felül a tágabb környezet hatásait, de egyfajta moderátorként hatással vannak az egyénekre, és lassítják az ismert folyamatokat. A szülők tényleges gyerekszámát nehéz összevetni a gyermekeik által vágyott gyerekszámmal, tekintve, hogy a minta sajátossága miatt, az idősebb generáció homogénnek mondható, azaz valamennyiüknek sok gyermeke van. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a szülők saját bevallásuk szerint hány utódot szerettek volna akkor, amikor annyi idősök voltak, mint most a gyermekeik, akkor elmondható, hogy a gyermekek között a nagycsaládra vágyók aránya alacsonyabb, mint a szüleik generációjában volt egykor.

Szintén elmondható, hogy a fiatalok kortársaikhoz képest kifejezetten vallásosnak mondhatók, de szüleiknél mégis kevésbé. Különösen az intézményesült vallásosság van visszaszorulóban. Ugyanez a helyzet a házassággal is. A nagycsaládban felnövőök többségében a házasságot preferálják az együttélési formák közül, azonban ez csupán a

létező alternatívák egyikeként jelenik meg, nem annyira magától értetődő, mint a szülei, és még inkább a nagyszülei számára.

A mikro-szintű feltételek vizsgálatakor a családok sajátosságait tártuk fel. A mintába került családok jelentős részében az egyik vagy mindkét szülő „kis családból” származik. Mivel a legalább három gyerekes családok száma többé-kevésbé stagnál, így könnyen belátható, hogy a nagycsaládban felnőttek jelentős része maga nem vállal az átlagosnál több utódot. Az általunk vizsgált családokban a szülők különböző méretű családokból származnak, és az sem jellemző, hogy hasonló háttérrel rendelkező partnert keressenek. A nagyszülők státuszát is figyelembe véve megállapítható, hogy az ő párkapcsolatuk többségében tartósnak bizonyult, így ebből arra következtethetünk, hogy a születési család stabilitása fontosabb, mint a mérete a fertilitási döntések szempontjából.

A társadalom jelentős részében a nagycsaládokkal kapcsolatban több sztereotípiát is él: 1. A nagycsaládok rendkívül polarizáltak, az alacsony státuszúak vállalnak sok gyereket, és azok a tehetős párok, akik ezt megengedhetik maguknak. 2. A család és a karrier kizárja egymást, személyes döntéssel választani kell a kettő közül. Kutatási eredményeink árnyalják ezt a képet. Fenti megállapításokkal kapcsolatosan az alábbi következtetésekre jutottunk: Bár kutatásunk sajátosságai miatt az összes magyar nagycsaládra vonatkozóan nem tudunk megállapításokat tenni, de adatainkból jól megállapítható, hogy a Nagycsaládosok Országos Egyesületének tagsága a társadalmi státusz és jövedelem szempontjából nem homogén. Vizsgálati mintánkban ez a polarizáltság nem érezhető, a rendezett körülmények között, jómódban élők ugyanúgy megtalálhatók közöttük, mint azok, akik rendszeresen nélkülözni kénytelenek. A klaszter-analízis eredményei azt mutatják, hogy NOE tagság körében a legnagyobb számban középosztálybeli családok fordulnak elő, akiknek anyagi helyzete átlagosnak mondható, ebből arra következtetünk, hogy a nagycsaládok kevésbé polarizáltak, mint azt a közvélekedés tartja.

A másik gyakran hangoztatott nézet, hogy a gyermekvállalás a munkahelyi karrier alternatívájának tekinthető. A vizsgált családok többségében mindkét szülő végez fizetett munkát. Ráadásul azokban a családokban, ahol a két szülő iskolai végzettségében aszimmetria van, gyakoribb, hogy az anya képzetesebb, mint partnere. Ebből nem vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a családi élet és a munka összehangolása nem

igényelne kompromisszumokat, az azonban megállapítható, hogy a sok gyermek önmagában nem zárja ki azt, hogy a szülők az élet egyéb területein is sikeresek legyenek.

A származási családnak a gyermekvállalási vágyakra gyakorolt közvetlen hatására két dologból is következtethetünk. A testvérek által tervezett gyerekszám összehasonlításakor szignifikáns kapcsolatot találtunk. Ez a hasonlóság random diádok esetében nem volt kimutatható, így feltételezhető, hogy a testvérek közötti hasonlóság a gyermekkori család sajátosságaival magyarázható, nem a vizsgált minta homogenitásval. Másrészt a három azonosított klaszterbe tartozó fiatalok esetében nem azonos különbséget mértünk az ideálisnak gondolt és a személyesen vágyott gyerekszám között. Úgy tűnik tehát, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő családokban élő fiatalok gyakrabban érzik úgy, hogy kompromisszumra kényszerülnek a gyermekvállalási vágyaik valóra váltásakor.

Az értekezésünkben felhasznált másik elméleti modell Millernek az egyéni jellemzők, vágyak, szándékok és magatartás (TDIB) összefüggéseit magyarázó modellje. Az adatgyűjtés módszertana miatt lehetőségünk volt feltárni azokat a gyakran látenciában maradó tényezőket, amelyek szignifikáns kapcsolatot mutatnak az egyén által preferált gyermekszámmal. A válaszadók által vágyott utódok számából következtetve azonosítottunk pozitív és negatív motivációs tényezőket. Az eredményekből arra következtethetünk, hogy Miller elméletével összhangban, a pozitív motivációs tényezők dominanciája magasabb preferált gyermekszámmal jár együtt, míg azoknál, akiknél a negatív motivációs tényezők vannak túlsúlyban, a vágyott utódok száma is alacsonyabb. Tapasztalataink azt mutatják, hogy bár jól azonosíthatók a meghatározó tényezők, azonban nem könnyű megmondani, vajon melyik milyen mértékben befolyásolja a preferenciákat, mivel ezek bonyolult interakcióban vannak egymással.

A kutatás tapasztalatait összefoglalva elmondható, hogy a vizsgálat megerősítette azt a kutatói döntést, hogy az egyének családalapítással és gyermekvállalással kapcsolatos attitűdjeit vizsgálva adatokat gyűjtöttünk a fiatalokkal közös háztartásban élő családtagjaiktól is. Az eredmények igazolták azt, hogy az objektív életkörülmények és a személyes jellemzők mellett a szülők és a testvérek értékrendje, vélekedései is szignifikáns hatással vannak a tervezett utódok számára. Ez az összefüggés azonban az esetek nagyobb részében rejtve marad az összes érintett számára.

Az eredmények relevanciájának dilemmái

A kutatás eredményeinek prezentálása során, szinte minden alkalommal felmerült az a kérdés, hogy vajon mennyire alkalmasak az eredmények arra, hogy a NOE tagságán túlmutató következtetéseket vonjunk le belőlük? Úgy véljük, hogy az értekezés legfőbb erényét az adatgyűjtés újszerűsége jelenti, így nem feltétlenül okoz problémát, hogy a vizsgált populáció a szocio-demográfiai jellemzők tekintetében eltér az összes magyar nagycsalád sokaságától. Elvetettük azt a javaslatot, hogy a census adatai alapján súlyozzuk az adatainkat, mivel a vágyott országos reprezentativitás így sem lett volna biztosítható, viszont még a NOE tagságára vonatkozóan sem lettek volna reprezentatívak az eredmények. Áthidaló megoldásként úgy döntöttünk, hogy a kontroll mintaként használt Magyar Ifjúság 2012 adatbázisából kiválasztjuk azokat a fiatalokat, akik legalább három gyermeces családból származnak, és akik úgy nyilatkoztak, hogy a szüleikkel élnek közös háztartásban. Nem kétséges, hogy ha egy országos reprezentatív mintából bármilyen szempont alapján kiválasztunk eseteket, akkor az így kapott eredmények sem lesznek reprezentatívak, mégis úgy véljük, hogy érdemes megfigyelni, hogy a bemutatott összefüggések feltárhatók-e más adatbázisokban is?

A Magyar Ifjúság 2012 mintájában összesen 1271 eset felelt meg az ismertetett két kritériumnak. Ezeknek a fiataloknak a vágyott gyermekszáma átlagosan 1,94 (SD=0,837), amely szignifikánsan magasabb a teljes minta átlagánál, de jelentősen alacsonyabb a NOE-sok által preferált gyermekszámánál. Ennek ellenére, úgy véljük, hogy az átlagoknál, megoszlásoknál sokkal fontosabb, hogy a függőváltozót szignifikánsan befolyásoló tényezők eltérnek-e a két mintában? Azokat a független változókat összevetve, amelyek mindkét adatbázisban rendelkezésre álltak, nagyon hasonló összefüggések látszanak kirajzolódni. A családok anyagi helyzetét nem ugyanazzal a kérdéssel mértük, de elmondható, hogy mindkét mintában azok a válaszadók szeretnék szignifikánsan több gyermeket, akik családjá jobb anyagi körülmények között él. A társadalmi státusz másik indikátorának a szülők iskolai végzettségét tekintettük. Itt is hasonló kapcsolatot találtunk, a magasabban képzett szülők gyermekei szeretnék több utódot. A válaszadók értékrendjére vonatkozóan a vallási jellemzők és a házassággal kapcsolatos attitűdök álltak rendelkezésünkre. Mindkét adatbázis esetében azonos irányú, szignifikáns kapcsolatot találtunk. A magukat vallásosnak mondók, és a templomba

rendszeresen járók jelentősen több utódot szeretnének. Ehhez hasonlóan, a házasságot preferálók is több gyermekre vágnak, mint az azt elutasítók. A lakóhely településtípusa volt az egyetlen olyan változó, ahol a két minta között eltérést tapasztaltunk. A MI esetében a fővárosban élő fiatalok a minta átlagánál kevesebb gyermeket szeretnének, míg a NOE kutatásban éppen ellenkezőleg, a budapestiek kifejezetten sok utódra vágnak. A többi településtípus esetében azonban nincsen eltérés a két adatbázis között.

Következtetesként azt mondhatjuk, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján úgy tűnik, a NOE tag családokban megfigyelt összefüggések, a gyermekszám preferenciákat befolyásoló változók nem egyediek, más vizsgálati mintából kiindulva is hasonló megállapításokra juthatunk. Mindezek után könnyen elképzelhető, hogy azok a következtetések, amelyekre a NOE adatbázis elemzése során jutottunk, és amelyeket rendelkezésre álló adatok híján nem tudunk ellenőrizni más mintán, szintén helytállóak lennének az összes magyar nagycsalád vonatkozásában is. Természetesen utóbbi óvatos kijelentés némiképp spekulatív, jelenleg empirikusan se nem igazolható, se nem cáfolható. Ismételten aláhúzzuk, hogy ez csupán az együttjárásokra, a függő és független változók kapcsolatára vonatkozik, a deskriptív statisztikák értékei, vagy a beazonosított családtípusok aránya az összes nagycsaládon belül, minden bizonnyal jelentősen eltér az általunk ismertettől.

A disszertáció eredményeinek hasznosíthatósága, lehetséges kutatási irányok

A magyar társadalom demográfiai folyamatai, elsősorban a születések alacsony száma, a népességfogyás, a korösszetétel átalakulása állami beavatkozást igényel. Ezt felismerve, számos lépés történt annak érdekében, hogy a gyermekvállalást ösztönözzék, és annak használdozati költségét a lehetőségekhez mérten csökkentsék. Több olyan kutatásra is sor került, amelyek tudományos igényességgel próbálták feltárni azokat a tényezőket, amelyek a fertilitási döntéseket befolyásolják. Ezeknek a kutatásoknak a többsége azonban elsősorban a makroszintű feltételek - leginkább a családpolitikai döntéseknek köszönhető - változásainak a termékenységre gyakorolt hatására fókuszált. Kutatásunkban számos olyan egyéb tényezőt azonosítottunk, amelyek szignifikáns hatással vannak a gyermekszám preferenciákra. A családi hatások, a szülők, testvérek értékrendje és attitűdjei nehezen befolyásolhatóak, azonban annak feltárása, hogy ezek

milyen szerepet játszanak a döntéshozatali folyamatban, mégis fontos az intervenció leghatékonyabb módjának kiválasztásakor.

Értekezésünk elsősorban módszertani szempontból jelent újdonságot. A kvantitatív adatfelvételekben jellemzően az egyéneket tekintik kutatási egységnek, ezzel szemben a NOE tagság körében lebonyolított adatfelvétel során igyekeztünk a családokat és a családtagok válaszait egységként kezelni. A vizsgálatra egyfajta pilot projektként tekintünk, amelynek tanulságait felhasználva, a szükséges pontosítások után érdemes lenne egy nagyobb, reprezentatív mintán alkalmazni a kutatási dizájnt. Bár egy alacsony termékenységű társadalomban mindig érdeklődésre tarthatnak számot az átlagostól eltérő fertilitású, sok gyereket vállaló családok, mégis úgy véljük, hogy a két gyermeces családok körében lebonyolított hasonló kutatás szintén érdeklődésre tarthatna számot.

6. SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Az értekezés témájában megjelent publikációk

Bálint Cs., Duráczy B. A munka-család konfliktusok gyakoriságának és a társas támogatás észlelésének összefüggései nagycsaládos párok körében. In: Pilinszki A, Szabó T (szerk.) Családi és közösségi konfliktusok. Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet, Budapest 2015a:67-80.

Bálint Cs., Duráczy B. (2015b) Nagycsaládban élő gyermekek iskolai teljesítménye és extrakurrikuláris tevékenységei. METSZETEK 4 1:15-24

Bálint Cs., Duráczy B. (2016) Intergenerational transmission of different types of religiosity among family members. RELIG SOC CENTR EAST EUR 9 1:37-51

Bálint Cs., Duráczy B. (2017a) Fertility desires of adolescents and young adults living in large families – The role of the family of origin and the cultural stereotypes. EUR J MENTAL HEALTH 1:41-52

Bálint Cs., Duráczy B. A gyermekkori család és a társadalmi környezet hatása a vallásosság intergenerációs átadására. In: Bacskai K.(szerk.) A felekezeti oktatás új negyedszázada: Tanulmányok Pusztai Gabriella tiszteletére. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2017b:179-193.

Egyéb publikációk

Dózsa K M, Bálint Cs., Kőrösi L, Falusi Zs, Pál L, Merész G, Sinkó E (2017) Praxisközösségi szolgáltatások igénybevétele, lakossági attitűdváltás. NÉPEGÉSZSÉGÜGY 95 1:78-85

Bálint Cs. Népegyházi keretek között működő vallásos kiscsoportok mint közösségek. In: Pusztai G, Lukács Á. (szerk.) Közösségteremtők: Tisztelgés a magyar vallásszociológusok nagy nemzedéke előtt. Debrecen University Press, Debrecen 2014:79-93

Bálint Cs. (2013) The ways and characteristics of adults' religious learning in Eastern Hungary. HERJ 3 2 Paper doi 10.14413/HERJ2013.02.03.

Bálint Cs. (2012) Felnőtt hittancsoportok jellemzői Kelet-Magyarországon. EMBERTÁRS 10 4:331-340